

УДК 340.1

Ваньчук Ігор Дмитрович,
магістрант
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Мацькевич Микола Михайлович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
заслужений юрист України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЙОГО ДЕРЖАВНОЇ ТА НЕДЕРЖАВНОЇ СКЛАДОВИХ

У статті здійснюється теоретичний аналіз правового регулювання як складного та багаторівневого процесу, межі якого не окреслюються усвідомленням його виключно як державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Автор, не применшуючи значення державної складової правового регулювання, яка, насамперед, полягає у створенні належних умов для здійснення правотворчого та законотворчого процесів, у межах яких відбувається регулювання суспільних відносин, здійснює спробу зацентрувати увагу на дослідженні недержавної складової правового регулювання. Така позиція ґрунтується на тому, що держава у процесі здійснення правового регулювання відіграє значну роль, проте, для чіткого та всебічного розуміння зазначеного процесу, необхідно чітко сформулювати сутність та межі її впливу.

Ключові слова: *правове регулювання, суб'єктивне природне право, об'єктивне природне право, нормативи організації державної влади, упорядкування суспільних відносин, правотворчість, законотворчість, закон, право.*

Постановка проблеми. Актуальність даної проблематики зумовлена тим, що правове регулювання є складним та багаторівневим процесом, який не вкладається в усвідомлення його виключно як державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Дійсно, регулювання або упорядкування суспільних відносин повинно передбачати наявність певної зовнішньої сили, за допомогою якої видається можливим встановити певний суспільний порядок та гарантувати його. Проте, цілком не обґрунтованим з огляду на це звучатиме думка про те, що порядок у такому складному живому утворенні як суспільство може бути забезпечений завдяки створеним штучно правилам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики правового регулювання було присвячено увагу представників загальнотеоретичного та галузевого правознавства, а також фахівців філософії права, юридичної соціології, психології тощо. Зокрема, науковому осмисленню природи, сутності, специфічних особливостей, внутрішньої організації та функціональних зв'язків між складовими елементами системи правового регулювання присвячено праці В. О. Груніної, П. С. Дагеля, Р. фон Ієринга, Т. В. Кашаніної, Д. О. Керимова, О. О. Кононова, М. Ю. Осіпова, Ю. В. Павлової, С. П. Рабіновича, Ф. А. фон Хайєка та інших.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у розкритті аспектів співвідношення державної та недержавної складових правового регулювання, а також формулюванні сутності та меж впливу держави у процесі здійснення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хочемо одразу звернути увагу на те, що при дослідженні правового регулювання, ми дотримуватимемося генеральної ідеї про те, що останнє є складним та багаторівневим процесом, сутність якого не повинна звужуватися до суто державного або законодавчого регулювання суспільних відносин. Не применшуючи значення державної складової правового регулювання, яка, насамперед, полягає у створенні належних умов для здійснення правотворчого та законотворчого процесів, у межах яких відбувається регулювання суспільних відносин, спробуємо більше уваги приділити дослідженню недержавної складової правового регулювання. Немає сумнівів, що держава у процесі здійснення правового регулювання відіграє значну роль, проте, для чіткого та всебічного розуміння зазначеного процесу, необхідно чітко сформулювати сутність та межі її впливу.

У повсякденному житті люди узгоджують свою діяльність із вимогами приписів правових норм. Проте, переважна більшість учасників суспільних відносин поводить певним чином керуючись не лише необхідністю неухильного дотримання нормативних вимог, а здебільшого орієнтуючись на ставлення соціуму до такої поведінки, тобто має місце неусвідомлена звичка, яка сформувалася протягом життя, і з часом перетворилася на правовий звичай [6, с. 56].

Не зважаючи на те, що переважною більшістю як науковців, так і звичайних учасників суспільних відносин право сприймається як встановлені законом правила поведінки, ми хочемо для чистоти розуміння звернути увагу на позицію з даного питання представників природно-соціологічного підходу до сутності права. Базовими положеннями прихильників зазначеного напрямку можна вважати те, що право розглядається як законодавчо встановлений порядок життя та сукупність охоронюваних державою правових норм, який не дається людям задарма, не падає з неба, а досягається виключно шляхом непереможних прагнень, боротьби, праці та крові; саме це зумовлює тісний внутрішній зв'язок зазначених норм із правом, зв'язок, подібний до того, який встановлюється при народженні між матір'ю та дитиною [4, с. 22]; правом є дещо таке, що виходить не з офіційного законодавства, а з їх взаємовідносин; в процесі взаємодії членів суспільства, накопичення досвіду, поступово відбувається формування певних правил поведінки, які згодом стають загальнообов'язковими для виконання усіма [3, с. 84-85]. Схожої позиції дотримувалися й Ж.-Л. Бержель [2, с. 105], А. Нашиц [5, с. 40-41]. У цьому сенсі слушною є позиція, висловлена Ф. А. фон Хайеком про те, що не випадковим є використання для визначення незмінних правил природного світу та правил поведінки людей терміну «закон», які протягом тривалого часу сприймалися як дещо таке, що існує незалежно від людської волі [6, с. 92].

Попри те, що не викликає жодних сумнівів той факт, що закони існували цілу вічність доки людина усвідомила можливість створювати або змінювати їх, наразі сучасний представник суспільства переконаний у тому, що всі закони, які регламентують його діяльність, є виключно продуктом законодавчої діяльності, а теза про те, що закон є первинним відносно законодавства виглядає на сьогоднішній день парадоксом. Але ж згадаймо, що соціальні норми утворюються виключно на основі безцінного досвіду цілих поколінь, що є своєрідним орієнтиром руху до соціальних цінностей. Тому, на наше переконання, формування суб'єктивного природного права (суб'єктивних уявлень про

необхідне правове регулювання об'єктивних потреб суспільства) не залежить від жодного зовнішнього втручання державного апарату та його уповноважених органів.

У межах даного дослідження ми спробуємо відійти від усталеного усвідомлення як науковцями, так і пересічними членами суспільства ідеї про те, що всі закони є продуктом волі та діяльності певної особи або групи осіб. Слід до речі відмітити, що наразі у теорії права відсутнє розмежування між законом та правом, що зумовлює існування розбіжностей у розумінні сутності правотворчості та законотворчості, а також призводить до викривлення розуміння правового регулювання. Також очевидною є суцільна плутанина між поняттями закону як права або правил поведінки, які природно формуються у суспільстві («nomos») [6, с. 146] та закону як нормативно-правового акту («thesis») [6, с. 151].

На наш погляд, розглядаючи проблему співвідношення права і закону, має рацію В.Шмоткін, звертаючи увагу на таке: те, що по суті відповідає розуму є правом, проте між ним і тим, що міститься у законодавстві – прірва; закони соціального тіла і закони юридичні є різними категоріями; закон як форма вираження права ніколи не встигає за ним, а тому не в змозі його адекватно відобразити; розуміючи під правом сукупність нормативних приписів державних структур, називаючи законодавчу діяльність правотворчістю, суспільству завдається величезна шкода, яка полягає у тому, що створюється ілюзія, ніби закон здатний на сто відсотків вирішити питання упорядкування суспільних відносин, які утворюють предмет правового регулювання; в процесі законотворення не враховуються специфічні особливості та потреби суспільства; неадекватність закону і права зумовлюють низький рівень реалізації першого з них, його девальвацію, а також призводить до розквіту та поширенню правового нігілізму, а згодом правової атрофії (через те, що суспільство не може продукувати права, така функція стає монополією держави, відбувається ототожнення права і закону [8, с. 93-95].

В цьому контексті окремо хотілося б зупинитися на дослідженні факторів, які зумовили необхідність законодавця самостійно створювати нові правила поведінки. Все дуже просто, виникнення законодавства можна цілком пояснити необхідністю встановлення нормативів або правил організації органів державної влади та їх посадових осіб [6, с. 96]. Тобто задля нормальної реалізації суб'єктивного природного права, а також його захисту виникла необхідність у створенні апарату управління, діяльність якого, забезпечена можливістю застосування заходів державного примусу, мала б на меті забезпечення дотримання таких правил поведінки усіма суб'єктами суспільних відносин. Для функціонування зазначеного органу необхідним було створення спеціальних правил, які б визначали його компетенцію та відповідальність. Отже, органи влади вирішили, що вони повинні виконувати функції з організації влади, створювати правила, які її регламентують, тобто здійснювати правове регулювання у сфері взаємовідносин між владою та громадянами з приводу здійснення першими з них своїх владних повноважень. Крім того, до повноважень державних органів було віднесено, крім створення спеціальних нормативів організації державної влади, ще й визначення кола суб'єктів, до компетенції яких належатиме легітимне право на створення правових норм. Згодом у деяких вищих посадових осіб виникла ідея змінювати об'єктивний закон та створювати новий, а цю функцію покласти на ті ж самі органи державної влади. Так, поступово зникла різниця між суб'єктивним природним правом та нормативами організації державної влади, що призвело до суцільної плутанини у правових поняттях, яка й досі негативно впливає на здійснення правового регулювання в цілому.

Численні дискусії стосовно ефективності закону, з огляду на це, не мають жодного сенсу, оскільки суперечки точаться навколо діючого законодавства, яке не має нічого спільного із нормами суб'єктивного природного права, які повинні ним закріплюватися; переважно дискутують про ефективність реалізації правил, штучно створених законодавцем для задоволення власних цілей. Об'єктивно, такі правила зазвичай входять у резонанс із об'єктивними нормативами поведінки суб'єктів суспільних відносин та неефективно реалізуються на практиці. А якщо вести мову про нормативи організації державної влади, які, замість регулювання діяльності учасників суспільних відносин щодо дотримання норм суб'єктивного природного права, мають на меті задоволення життєвих потреб правлячого прошарку, то, звичайно, вони приречені стати мертвими нормами. Дуже слушною з цього приводу є позиція В. В. Богішича, яка полягає у наступному: народ не може поважати законів, які не відповідають його дійсним потребам; нав'язуючи закони насильно, законодавець не досягає мети; такі закони якщо й приймаються народом, то тільки як зовнішні, вони не проникають усередину його та чинять руйнівний вплив; руйнуючи старі поняття про право, нові не асимілюються народом; при цьому протидія народу змушує часто змінювати основи права, що підриває авторитет законів. Як резюме науковець стверджував, що для ефективності законодавства, для належного сприйняття його народом необхідним є глибинне проникнення у внутрішній його характер, у його властивості [1, с. 67].

Важливо розуміти, що держава не обов'язково повинна створювати нові правила поведінки та виступати суб'єктом правотворчого процесу, а може здійснювати правове регулювання шляхом закріплення у нормах права вже існуючих та перевірених часом та суспільством нормативів поведінки. Для зручності, надалі по тексту, ми називатимемо природно сформовані у суспільстві правила поведінки, за допомогою яких відбувається упорядкування найбільш важливих суспільних відносин і які потребують правового санкціонування з боку держави, нормами суб'єктивного природного права. У межах даного дослідження дуже важливим буде розглянути їх роль та значення у процесі правового регулювання, а також обґрунтувати позицію про потенційну можливість включення цих правил у процес зазначеного регулювання.

На відміну від нормативів поведінки, які спеціально створюються державою для регулювання суспільних відносин, норми суб'єктивного природного права виникають у суспільстві об'єктивно та існують незалежно від наявності або відсутності їх законодавчого закріплення. В той момент, коли держава, санкціонуючи їх, надає їм сили правових норм, в той же час вона (держава) бере на себе зобов'язання їх захищати, охороняти та гарантувати їх функціонування, надаючи тим самим учасникам суспільних відносин право діяти певним чином для досягнення власних цілей.

Людина як соціальна істота, бажаючи жити у гармонії, повинна співвідносити свою діяльність із правилами, які створені на основі досвіду людей та перевірені часом, обов'язковість їх дотримання зумовлена тим, що інакше співіснування у соціумі є неможливим, і тільки невідворотне їх дотримання надасть можливість зберегти порядок у суспільстві. Виходить, що суб'єкти суспільних відносин в процесі їх свідомої соціальної взаємодії створюють нормальну практику спільного існування, яка забезпечує соціальний та правовий порядки. Таким чином, можна стверджувати, що норми суб'єктивного природного права, які визначають процес оптимального існування суспільства в цілому, формуються власне самим суспільством, а згодом вони з метою отримання охорони та захисту з боку держави, як надзвичайно важливі та значущі для суспільного співіснування правила, отримують законодавчу регламентацію.

Норми суб'єктивного природного права, які об'єктивно виникають та стають регулятором суспільних відносин не зважаючи на наявність або відсутність їх законодавчої регламентації, на наше переконання, є необхідними правилами співіснування суспільства. Їх особливістю є динамічність: вони знаходяться у постійній трансформації в залежності від розвитку суспільства; з появою нових правовідносин виникають нові правила, які потребують перевірки часом, а, пройшовши її, зумовлюють необхідність свого законодавчого закріплення. Дану сутнісну характеристику норм суб'єктивного природного права можна проілюструвати так. Допоки суспільний інтерес не вимагав урегулювання порядку використання генно-модифікованих організмів (ГМО) та людство не набуло достатніх знань для цього, дана сфера суспільного життя не мала значення фактору правового регулювання [5, с. 41]. Отже, якби люди не стали вступати у певні суспільні відносини з приводу використання ГМО, не існувало б потреби законодавчо врегульовувати зазначену сферу суспільних відносин, оскільки власне правовідносини щодо використання ГМО не існували б.

З огляду на те, що процес формування норм суб'єктивного природного права відбувається об'єктивно, але усвідомлено, що обумовлено усвідомленою взаємодією суб'єктів суспільних відносин, доречно було б даний процес розглядати як складову правового регулювання. Отже, ми пропонуємо природний процес формування норм суб'єктивного природного права з метою задоволення нагальних потреб та вимог членів соціуму щодо врегулювання суспільних відносин та забезпечення оптимального співіснування усіх членів суспільства розглядати як початковий етап правотворчого процесу.

Аналіз процесу природного творення права свідчить про те, що найважливіші правила життєдіяльності формуються та тестуються на практиці самим суспільством. У зв'язку із надзвичайною важливістю цих правил для нормального функціонування суспільства, вони повинні отримувати законодавче закріплення, що й відбувається в процесі законотворчості.

Однією із провідних цілей даного дослідження є визначення відповідності сучасного поняття правового регулювання його істинному змісту; обґрунтування тієї позиції, що процес здійснення правового регулювання є значно ширшим, ніж регулювання суспільних відносин державою через створення нормативно-правових актів; спроба структурувати процес правового регулювання так, аби наочно продемонструвати, що правове регулювання розпочинається набагато раніше, а ніж прийняття законів органами державної влади.

Дійсно, регулювання або упорядкування суспільних відносин повинно передбачати наявність певної зовнішньої сили, за допомогою якої видається можливим встановити певний суспільний порядок та гарантувати його. Проте, цілком абсурдною з огляду на це звучатиме думка про те, що порядок у такому складному живому утворенні як суспільство може бути забезпечений завдяки створеним штучно правилам.

На наше глибоке переконання, норми суб'єктивного природного права є результатом розвитку суспільства, і природно виникають у разі появи потреби у регулюванні суспільних відносин, на яких базується реальне функціонування суспільства. Вони не можуть створюватися штучно певною особою або групою осіб, оскільки, як чужорідне тіло, будуть відторгнуті суспільством. Дана теза підтверджується таким природним законом, а саме: перш, ніж отримати законодавче закріплення, об'єктивні нормативи поведінки суб'єктів суспільних відносин повинні пройти перевірку часом,

інакше, якщо новоспечений закон створено без чіткого розуміння, що саме він регулює, його правові приписи не приживуться на практиці, допоки сама практика не сформує їх.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо процес упорядкування суспільних відносин за допомогою норм суб'єктивного природного права розглядати як складовий елемент процесу регулювання. З огляду на це, можна погодитися, що правовим регулюванням є регулювання суспільних відносин через закріплені нормативно-правовими актами норми права, проте лише частково [6, с. 53]. Дійсно, правове регулювання на певному етапі здійснюється за допомогою норм права, але це не є сутністю усього процесу правового регулювання. У даному питанні можна провести аналогію з правом: воно може і повинно міститися у нормативно-правових актах, проте так відбувається не завжди, скоріше навпаки – сучасне законодавство мізерно мало містить істинного або справедливого права, а занадто перенавантажене штучно створеними державою правилами поведінки.

В цьому сенсі заслуговує на увагу є думка А. Сміта про те, що під час загального розвитку суспільства кожна складова рухається за власними природними законами, відмінними від продиктованих законодавцем, проте, у разі співпадіння напрямів руху, визначених законодавством та природними законами взаємного існування, розвиток усього суспільного механізму відбувається легко, злагоджено та ефективно [6, с. 53]. Дійсно, правове регулювання не може здійснюватися штучно, поза природно сформованими у суспільстві правилами, оскільки у такому разі кожна складова рухатиметься за власними законами, які кардинально відрізняються від окреслених законодавцем. Стосовно правового регулювання у суспільстві, на наш погляд, працюватиме така формула: чим повніше у правовому регулюванні втілюватиметься принцип справедливості, чим більше воно відповідає моральним поглядам членів суспільства, тим ефективнішим воно буде [7, с. 24].

Висновки. Підводячи ризик зазначеному вище, хотілося б зробити висновок про те, що в усі часи існування суспільства, на будь-якому етапі його розвитку, люди перебували в процесі пошуку реально діючого та ефективного засобу упорядкування суспільних відносин. До сьогоднішнього дня не було винайдено нічого кращого, а ніж право. Жодним із вчених не заперечується цей факт, проте, на наш погляд, єдиним приводом для нескінченних дискусій є різні підходи до розуміння сутності права, зумовлені специфікою історичних етапів розвитку людства, а також їх географією.

Список використаних джерел

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко]; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
2. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / под общ. ред. В. И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – С. 105.
3. Гревцов Ю. И. Социология права : курс лекцій / Ю. И. Гревцов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 84-85.
4. Иеринг Р. фон. Борьба за право. / пер. с нем. Р. А. Верта; под ред. М. И. Свешникова. – СПб., 1985. – С. 22.
5. Нашиц А. Правотворчество : теория и законодательная техника / под ред. Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. – М. : Прогресс, 1974. – С. 40-41.

6. Право, законодательство и свобода : современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
7. Соціальний вимір правової системи : реалії та перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2011. – 176 с.
8. Шмоткін О. В. Філософія права : навч. посібник / О. В. Шмоткін. – К. : вид-во НА СБ України, 2006. – 173 с.

Мацькевич Н. М., Ваньчук. И. Д. Правовое регулирование общественных отношений: аспекты соотношения его государственной и негосударственной составляющих

В статье осуществляется теоретический анализ правового регулирования как сложного и многоуровневого процесса, границы которого определяются осознанием его исключительно как государственного или законодательного регулирования общественных отношений. Автор, не умаляя значения государственной составляющей правового регулирования, которая, прежде всего, заключается в создании условий для осуществления правотворческого и законотворческого процессов, в рамках которых происходит регулирование общественных отношений, осуществляет попытку акцентировать внимание на исследовании негосударственной составляющей правового регулирования. Такая позиция основывается на том, что государство в процессе осуществления правового регулирования играет значительную роль, однако, для четкого и всестороннего понимания указанного процесса, необходимо четко сформулировать сущность и пределы ее влияния.

Ключевые слова: правовое регулирование, субъективное естественное право, объективное естественное право, нормативы организации государственной власти, упорядочение общественных отношений, правотворчество, законотворчество, закон, право.

Matskevich M. M., Vanchuk I. D. Legal regulation of public relations: relations aspects of its state and non-state components

The article made a theoretical analysis of legal regulation as a complex and multi-level process, the boundaries of which are determined solely as his knowledge of the state or the legislative regulation of public relations. The author, without detracting from the public part of the legal regulation which, above all, is to create conditions for the implementation of the law-making and law-making process, which takes place in the framework of regulation of public relations, attempts to focus attention on the study of the non-state component of regulation. This position is based on the fact that the state is in the process of legal regulation plays an important role, however, for a clear and comprehensive understanding of this process, it is necessary to articulate the nature and extent of its influence.

Key words: legal regulation, the natural right of the subjective, objective natural law, standards of organization of state power, the ordering of social relations, law-making, law-making, act, law.

